

б) ручні знаряддя (ніж для паперу, креслярський комплекс...);

в) предмети побуту (абажур, ваза, тумбочка...);

г) предмети вжитку (капелюх, кепка, спідниця...);

II. Механізми і машини: (підйомний кран, автомобіль...).

III. Природа: (тюльпани, картини...).

У результаті вивчення досліджуваними структурних і функціональних властивостей елементів конструювання ці властивості стають динамічними орієнтирами, які виокремлюються від інших актуальних властивостей елементів конструювання і спрямовують подальший розв'язок задачі в напрямку пошуку відповідних структур і функцій, яким повинна відповідати майбутня конструкція.

Проаналізувавши роботи, ми встановили, що для 59% студентів в процесі розв'язування задачі на вільне конструювання головними орієнтирами виступають структурні особливості заданих предметів, лише 9% зуміли вказати на функціональні властивості цих предметів і 31% студентів проявили комбінований пі-

дхід – враховували як структурні, так і функціональні властивості запропонованих предметів.

Узагальнюючи результати дослідження, ми можемо зробити висновок, що основною тенденцією, яка проявлялася в процесі розв'язування студентами конструктивно-технічної задачі на вільне конструювання є здебільшого структурне конструювання, яке полягає у аналізі та використанні структурних властивостей запропонованих елементів для обумовлює подальше формування задуму. Значно менше нами було виявлено студентів, які віддавали перевагу структурно-функціональним властивостям елементів конструювання. Найменше нами було виявлено студентів, які віддавали перевагу функціональному аналізу елементів конструювання і функціональним властивостям самої конструкції.

Перспективи подальших досліджень, як ми вважаємо, полягають у виявленні психологічних особливостей конструктивного мислення студентської молоді в ускладнених умовах та розробці засобів його стимулювання в звичайних та ускладнених умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вертгеймер М.* Продуктивное мышление: Пер. с англ. / Вступ. статья В.П. Зинченко / М. Вертгеймер. – М.: Прогресс, 1987. – 335 с.

2. *Костюк Г.С.* Проблемы психологического мышления / Г.С. Костюк // Вопросы психологии. – 1982. – №7. – С. 8-15.

3. *Кудрявцев Т.В.* Психология технического мышления / Т.В. Кудрявцев. – М., 1975. – 304 с.

4. *Ломов Б.Ф.* Вопросы общей, педагогической и инженерной психологии / Б.Ф. Ломов. – М.: Педагогика, 1991. – 296 с.

5. *Моляко В.А.* Психология конструкторской деятельности / В.А. Моляко. – М.: Машиностроение, 1983. – 136 с.

6. *Моляко В.А.* Психология решения школьниками творческих задач / В.А. Моляко. – К.Рад. шк., 1983. – 101 с.

7. *Моляко В.А.* Стратегии решения новых задач в

процессе регулирования творческой деятельности / В.А. Моляко // Психол. журнал. – 1995. – № 1. – С. 84-90

8. *Моляко В.О.* Психология творчості – нова парадигма дослідження конструктивної діяльності людини / В.О. Моляко. // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – №8. – С. 1-4

9. *Техническое творчество учащихся.* [Учеб. пособие для студентов пединститутов и учащихся педучилищ по индустр.-пед. спец.] / Ю.С. Столяров, Д.М. Комский, В.Г. Гетта и др.; Под. ред. Ю.С. Столярова, Д.М. Комского. – М., 1989. – 223 с.

10. *Третьяк Т.М.* Конструктивне мислення в структурі творчого потенціалу особистості / Т.М. Третьяк // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 1. – С. 18-20.

11. *Третьяк Т.М.* Конструктивне мислення учнів / Т.М. Третьяк // Обдарована дитина. – 2005. – №1. – С. 64-67.

Подано до редакції 31.10.12

УДК 159.9

К. В. Бік (Україна, м. Харків)

ШЛЯХИ І ЗАСОБИ КОРЕКЦІЇ АВТОРИТАРНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається поняття "авторитарна спрямованість". Окремо розглядаються когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти авторитарної спрямованості особистості. Надається характеристика програми корекції авторитарної спрямованості особистості.

Ключові слова: авторитарна спрямованість, корекційна програма.

Проблема корекції авторитарної спрямованості на даний час залишається переважно в теоретичному дискусії, що і зумовлює актуальність емпіричних розробок. Міра наукової розробки проблеми оцінюється

роботами науковців, що звертали увагу на проблематику авторитарності (Р. Альтемієра, Т. Адорно, Дж. Паттерсона і Дж. Вільсона), а також корекції психологічних особливостей, що зумовлюють авторитарність

(Р.Ф. Баязітова, Р.В. Меркель, О.Б. Нурлігаянковой).

Метою роботи було узагальнення і представлення корекції авторитарної спрямованості особистості студентів.

Виходячи з визначених Р. Альтмейером соціальних настановлень авторитарності, до яких автор відносить авторитарне підкорення, авторитарну агресію та конвенціоналізм, Р.В. Меркель підкреслює, що такі установки виступають базовими для виявлення когнітивних, комунікативних та регулятивних виявлень авторитарності [9].

На думку Р.В. Меркель, на когнітивному рівні авторитарність виступає як специфічна модель організації соціального пізнання, світосприйняття, ментальності особистості; функція, яка здійснюється на даному рівні, полягає у формуванні та підтримці ієрархічної картини світу. В авторитарному світогляді примус та підкорення владі є необхідними та найбільш ефективними конструктами розуміння соціальної взаємодії.

На регулятивному рівні, на думку автора, авторитарність виявляється у специфічній будові та функціонуванні емоційно-вольової сфери, посилюючи чи послаблюючи ті чи інші її властивості (цілеспрямованість, імпульсивність, тривожність, наполегливість тощо). Така специфіка пов'язується автором із владно-ієрархічною спрямованістю сприйняття та поведінки, а відповідні властивості формуються у ході інтерналізації цієї спрямованості. Автор робить припущення, що авторитарність в емоційній сфері обумовлена властивостями, пов'язаними з авторитарною агресією – центральною установкою у трьохфакторній моделі Р. Альтмейера.

Авторитарність на комунікативному рівні виявляється як зміст інформаційного обміну (ідеями, задумами тощо) між людьми, так і в способах комунікації, організації сумісної діяльності. На думку Р.В. Меркель, авторитарність на комунікативному рівні утворює авторитарний контекст соціальної взаємодії та її відповідні форми (імператив, маніпуляція або підкора, залежність).

Таким чином, у нашому дослідженні ми виходили з положення про те, що авторитарна спрямованість особистості є цілісною особистісною структурою, яка включає когнітивний, емоційний та діяльнісний компоненти. Відповідно до визначених компонентів корекція авторитарної спрямованості особистості має здійснюватись на когнітивному, емоційному та діяльнісному (поведінковому) рівнях.

Корекція авторитарної спрямованості особистості на когнітивному рівні має здійснюватись, в першу чергу, шляхом розвитку гнучкості мислення. На нашу думку, розвиток гнучкості мислення, що передбачає формування здатності швидко і легко знаходити нові стратегії рішення, встановлювати асоціативні зв'язки і переходити в мисленні та поведінці від явищ одного класу до інших, часто далеких за змістом, виступає умовою корекції догматичного, шаблонного мислення

та позбавлення особистості від авторитарних стереотипів. На думку В.М. Келасьєва, розвиток гнучкості мислення має здійснюватись за допомогою формування вмінь змінювати тимчасові зв'язки, звичних просторових зв'язків, звичних зв'язків спільності, звичних зв'язків перетворення дій [8].

Одним із провідних напрямів корекції авторитарної спрямованості на когнітивному рівні доцільно визначити подолання авторитарних стереотипів у структурі пізнавальних процесів особистості. У дослідженні Р.Ф. Баязітова показано, що авторитарний стереотип на рівні ментальності виконує функцію підтримки ієрархічного принципу організації соціальних взаємодій, компенсуючи регулятивні функції ієрархічного ідеалу, існуючи як його форма. Авторитарний стереотип розглядається автором як потенційна мета, що спрямовує суб'єкт на формування статусно-ієрархічного контексту у соціальній взаємодії та соціальних стосунках. Авторитарний стереотип сприйняття визначається Р.Ф. Баязітовим як тенденційне стійке уявлення про людей, групи, соціальні відносини, які ґрунтуються на поняттях домінування-підкори та статусно-рангових відмінностей, як когнітивна схема, у відповідності до якої цінність особистості визначається його місцем у соціальній ієрархії. Авторитарний стереотип поведінки визначений як стійка модель поведінки, спрямована на ієрархізацію стосунків, отримання, збереження, використання та демонстрацію влади та переваги, на підкору високостатусному суб'єкту, а також на запобігання підкори або рівності позицій з людьми однакового або нижчого статусу. Окрім таких визначень, автор розуміє авторитарний стереотип як потенційну мету, яка спрямовує суб'єкта на формування статусно-ієрархічного контексту у соціальній взаємодії та соціальних відносин [3.]. Р.Ф. Баязітов підкреслює, що мотиваційний компонент (потреба у домінуванні, потреба у підкоренні, прагнення до переваги, мотиви власті та підкорення) авторитарної спрямованості особистості має несвідому природу. На свідомому рівні авторитарна спрямованість особистості виявляється в авторитарних цінностях. Отже, звільнення особистості від авторитарних стереотипів має ґрунтуватись на наступному: усвідомлення авторитарних диспозицій (настановлень та стереотипів) особистістю; формування демократичних цінностей, корекція пріоритетних уявлень панування та контролю; корекції уявлень та переконань про існування статусно-рангових відмінностей між людьми; формуванні гуманістично насичених когнітивних схем, в основі яких покладено уявлення про цінність людини, незалежно від її статусу; формування знань про негативні наслідки поведінки, спрямованої на ієрархізацію стосунків; формування знань про недоцільність моделей поведінки, орієнтованої на досягнення влади та переваги над іншими; розвиток рефлексивності у соціальному сприйнятті; формування демократичних цінностей, корекція пріоритетних уявлень панування та контролю.

Когнітивний рівень особистості із авторитарною спрямованістю характеризується змістом ціннісної

сфери життя. Зміст цінностей та ціннісних уявлень особистості із авторитарною спрямованістю характеризується тяжінням до полюсу "Я" та відмову від розмаїття соціального життя. Так, В.І. Тюпа до особливостей авторитарної спрямованості особистості відносить прагнення до визначеності, або "ментальний вектор" чи "вектор влади", тобто схильність ототожнювати себе із роллю у світопорядку, ставити своє "я" на більшій чи меншій відстані від його центру – у проміжку між центром та "краєм" світу, за яким починається маргінальність [13]. Отже, одним із напрямків корекції авторитарної спрямованості особистості має бути формування толерантності до невизначеності. С. Філдман [15] визначає соціальну конформність як міру авторитаризму, під якою розуміє прагнення до обмеження розмаїття у суспільстві, оскільки воно несе потенційну загрозу прийнятим соціальним нормам. Таким чином, корекція авторитарної спрямованості особистості має передбачати формування специфічних цінностей та уявлень, які б відображали толерантне ставлення до неодноразовності, різновидів соціального буття.

На нашу думку, догматизм входить до складу когнітивного компоненту авторитарної спрямованості особистості, відображаючи зміст її мислення. Догматизм (або закритість мислення), за М. Рокичем [19], є центральним конструктом авторитарної особистості і виступає відносно закритою когнітивною організацією переконань і уявлень про реальність, організованою навколо центрального переконання про абсолютну авторитарність, яка в свою чергу формує жорстку структуру нетерпимості та виборчої терпимості до інших. Б.О. Анкудінов у своєму філософському аналізі проблеми догматизму особистості, визначає цей термін як специфічне ставлення суб'єкта до змісту пізнання або практичної діяльності, у якому даний зміст конституюється в якості абсолютно абсолютного [2]. Таке ставлення, на думку автора, призводить до стандартизації мислення та практики. Отже, ще одним пріоритетним напрямком корекційної програми має бути корекція догматичного мислення особистості студентів.

На думку Дж. Паттерсона і Дж. Вільсона [18], консерватизм є ключовим чинником, що визначає всі соціальні установки особистості. Дане поняття консерватизму автори близько асоціюють з поняттями "фашизм", "авторитаризм", ригідність і "догматизм". Шкала консерватизму (C Scale) була сконструйована з метою виявити 9 наступних характеристик: релігійний фундаменталізм, орієнтацію на праве крило політичного спектру, переконання в необхідності застосовувати жорсткі правила і покарання, нетерпимість до меншин, тенденцію віддавати перевагу загальнопоширеному дизайну в одязі і приналежність до мейнстріму в мистецтві, антигедоністичну точку зору, мілітаризм, віру у надприродне і неприйняття наукового прогресу. Отже, ще одним напрямком корекції авторитарної спрямованості на когнітивному рівні є корекція консерватизму у поглядах особистості.

На емоційному рівні авторитарна спрямованість

особистості характеризується авторитарною агресією та ворожістю. За Т. Адорно, авторитарна агресія виступає схильністю до відкинення і покарання людей, які не поважають цінності, потреба у зовнішньому об'єкті для розрядки пригнічених в "ми-групі" агресивних імпульсів [14]. На нашу думку, якщо на когнітивному рівні авторитарна спрямованість виявляється як авторитарно насичені думки, стереотипи, настановлення, то на емоційному рівні авторитарна спрямованість реалізується у вигляді відповідних емоційних реакцій (пригнічених або виражених) на зовнішні об'єкти, які не відповідають авторитарним цінностям.

Психоаналітичні концепції у поясненні природи авторитарної агресії виходять із положень про те, що несвідомі конфлікти проявляються, коли особистість проектує "заборони" потреб і агресії свого Супер-Его на інших людей. Як правило, це стосується етнічних, політичних або релігійних меншин, обраних у якості образу для цих психологічних проєкцій. Т. Адорно розглядає авторитарну агресію як нетерпимість до порушень соціальних норм. [14]. А.Адлер розглядає з поєднання "волі до влади над іншими", як центральної невротичної риси, яка виявляється як агресивна поведінка, яка компенсує страх бути неповноцінним, нікчемним. Відповідно до цієї думки, авторитарна спрямованість особистості передбачає потребу збереження контролю і доказу переваги над іншими [1]. Дослідники авторитарності ототожнюють авторитарну ворожість із авторитарною агресією, тому виявляється доцільним розвести ці поняття. Виходячи із визначення ворожості А. Басса, ми визначаємо авторитарну ворожість як реакцію, що розвиває негативні почуття та негативні оцінки людей та подій, які суперечать авторитарним цінностям.

У своєму дослідженні Ф. Ріман [11] описує ситуації, які викликають тотальну агресію, що охоплює особистість, знаходять вихід у прагненні до відходу і відмови. Рефлекторно накопичуючись, такі імпульси призводять до відмови від спілкування з навколишнім світом або описаної раніше "реакції рухової бурі", що є примітивними формами страху і невдоволення при різних життєвих ситуаціях: втеча назад, всередину, до рефлексу "уявної смерті", або втеча зовні, напад в вигляді "рухової бурі". Спочатку виникаючи як захист від страху, агресивність може забарвлюватися проявлятися в різних формах жорстокості і садизму. Категоричність, раптова образлива різкість, холодність і зарозумілість, цинізм і швидкий перехід від приязні до ворожої відмови від контакту є найбільш частими проявами агресії. Таким чином, виникає питання про доцільність корекції страхів як умови подолання авторитарної агресії особистості.

На нашу думку, поняття авторитарної агресії і ворожості протиставляються емпатії, під якою деякі автори [5; 12; 16; 17] розуміють, по-перше, реакцію за типом зараження, примітивну емоційну ідентифікацію з іншим, по-друге, співчуття як складнішу форму співучасті в емоціях іншого, розділення їх. Отже, мо-

жна припустити, що емпатійні здатності особистості з авторитарною спрямованістю є дещо обмеженими, тому розвиток здатності до емпатії може бути особливим напрямом корекції авторитарної спрямованості особистості студентів.

Таким чином, корекція авторитарної спрямованості на емоційному рівні передбачає, в першу чергу, корекцію авторитарної агресивності та ворожості, і окрім цього, корекцію страхів особистості та розвиток емпатії.

На поведінковому рівні авторитарна спрямованість особистості характеризується, в першу чергу, інтолерантним ставленням до інших людей, яке виявляється у спілкуванні та діяльності особистості.

Виходячи із діяльнісного підходу О.Б. Нурлігаянова [10], розглядає інтолерантні стосунки на конативному (поведінковому) рівні, на якому вони виражаються в агресивній поведінці, відстороненості, імпульсивності, таких способах спілкування, як диктат, маніпулювання, загрози, накази, докори.

Біхевіоральний підхід до толерантності визначає її як особливу поведінку людини, з екзистенційно-гуманістичних позицій толерантність описується характеристиками усвідомленості, відповідальності та осмисленості. І.Б. Гасанов [6] визначає толерантність як протилежність агресивності і, спираючись на дослідження представників неофрейдизму (В. Райха, К. Хорні, Г. Маркузе, А. Міттерліха, Н. Брауна, А. Баллока, Е. Фрома), обґрунтовує соціальну обумовленість таких виявлень, робить висновок про те, що агресивність є основою ворожості, а толерантність – любові до світу, ненасилля. На думку, В.М. Золотухіна, толерантність моральним принципом, що регулює діяльність людини, формує особливий тип світогляду і виступає практичним інструментом, який ефективно вирішує конфлікти [7]. О.Б. Нурлігаянова визначає когнітивний, афективний та поведінковий компоненти толерантності. До когнітивного автор відносить визнання складності, багатомірності та розмаїття світу його не здатності бути зведеним до одноманітності.

До емоційного компоненту толерантності автором віднесено емпатію та усвідомлення власних емоційних процесів, а також емоцій інших людей. До поведінкової толерантності відносяться вміння та здатності, до яких С.Л. Братченко [4] відносить наступні: здатність до толерантного висловлювання та відстоювання позиції як точки зору (Я- висловлювання тощо); готовність до толерантного ставлення до висловлювань інших (сприйняття думок та оцінок інших людей як виразу їх точки зору, яка має право на існування, незалежно від міри розходження з їх власними поглядами); вміння домовлятися (узгоджувати позиції, досягати компромісу та консенсусу); толерантна поведінка у напружених та ексклюзивних ситуаціях (у різних точках зору, зіткнення думок або оцінок).

Отже, на поведінковому рівні корекція авторитарної спрямованості має виходити саме із положень С.Л. Братченка щодо розвитку поведінкової толерантності. Розглядаючи проблематику розвитку толерантності, О.Б. Нурлігаянова [10] віддає перевагу соціально-психологічним тренінгам та фасилітативному підходу, за яким основна увага зосереджена не на досягненні загальних "заданих результатів", а на створенні психологічних умов, що сприяють формуванню толерантності.

Таким чином, корекція авторитарної спрямованості на поведінковому рівні передбачає розвиток толерантності у спілкуванні. Окрім зазначеного напрямку корекційної роботи, доцільним виявляється формування демократичного стилю спілкування та діалогічної спрямованості у спілкуванні, які лежать в основі толерантності особистості та забезпечують формування стратегій поведінки, які відображають демократичні цінності.

Таким чином, метою корекційно-розвивальної програми була корекція авторитарної спрямованості особистості студентів. Розвивальна програма передбачала роботу з психологом (інформаційний та інструментальний блоки) та роботу зі студентами (когнітивний, емоційний та діяльнісний блоки). Структуру корекційно-розвивальної програми наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Структурна будова корекційно-розвивальної програми

Назва блоку	Мета	Завдання
Когнітивний	Корекція авторитарних настановлень, догматичного та стереотипного мислення особистості	- розвиток гнучкості мислення; - корекція авторитарних настановлень; - корекція авторитарних стереотипів; - корекція догматичного мислення; - корекція консервативної конвенціональної системи цінностей; - формування толерантності до невизначеності; - формування когнітивних схем, що відображають демократичні цінності та ідеали.
Емоційний	Корекція авторитарної агресії	- корекція авторитарної агресивності та ворожості; - корекція страхів особистості; - розвиток емпатії.
Діяльнісний	Розвиток толерантності та діалогічної спрямованості у спілкуванні	- розвиток толерантності у спілкуванні; - формування демократичного стилю спілкування; - формування діалогічної спрямованості у спілкуванні; - формування стратегій поведінки, які відображають демократичні цінності.

Корекційно-розвивальна програма реалізувалась із залученням студентів факультету психології ХНУ імені В.Н. Каразіна (віком 17-21 років). Кількість досліджуваних, які брали участь на останньому етапі проведення досліджень, склала 25 чоловік. До групи досліджуваних увійшли студенти із високими показниками авторитарної спрямованості. До контрольної групи увійшли студенти, які не брали участь у корекційно-розвивальній програмі (34 студенти). Зупинимось коротко на характеристичі кожного з блоків корекційно-розвивальної програми.

Відповідно до мети *когнітивного блоку* програми на заняттях даної виконувався ряд вправ та розігрувались і аналізувались ряд ситуацій. Наприклад:

- серія вправ, спрямованих на розвиток гнучкості мислення;
- серія вправ, спрямованих на корекцію догматичного, шаблонного мислення;
- серія вправ, спрямованих на позбавлення авторитарних настановлень та стереотипів;
- серія вправ, орієнтованих на корекцію консервативної системи цінностей;
- серія вправ, спрямованих на формування когнітивних схем, що відображають демократичні цінності та ідеали.

Відповідно до мети *емоційного блоку* на заняттях виконувались вправи та розігрувались і аналізувались ряд ситуацій. Наприклад:

- серія вправ та ситуацій, спрямованих на корекцію авторитарної агресивності;
- серія вправ та психогімнастичних методик, орієнтованих на корекцію авторитарної ворожості;
- серія вправ, спрямованих на корекцію страхів, пов'язаних із комплексом неповноцінності;

ЛІТЕРАТУРА

1. Адлер А. Мотив власти / Адлер А. – Киев: Port-Royal, 1997. – С. 235–241.
2. Анкудинов Б.А. Догматизм как форма антидиалектики: автореф. дисс. ... канд. философ. н.: 09.00.01 / Анкудинов Б.А. – Ростов-на-Дону, 1990. – 15 с.]
3. Баязитов Р.Ф. Авторитарный стереотип в менталитете современной молодежи : дисс. ... канд. психол. н.: 19.00.05 / Баязитов Р.Ф. – Казань, 2005. – 181 с
4. Братченко С.Л. Межличностный диалог и его основные атрибуты / Братченко С.Л. // Психология с человеческим лицом. – М., 1997. – С. 201-222.
5. Гаврилова Т. П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии / Гаврилова Т. П. // Вопр. психол. – 1975. – № 2. – С. 147 – 158.
6. Гасанов И.Б. Национальные стереотипы и "образ врага" / Гасанов И.Б. – М., 1994. – С. 3–7, 23–39.
7. Золотухин. В.М. Две концепции толерантности / Золотухин. В.М. – Кемерово: Изд. Кузбас. гос. техн. ун.-т., 1999.
8. Келасьев В.Н. Некоторые подходы к развитию гибкости мышления / В.Н. Келасьев // Практическое мышление: функционирование и развитие. – М., 1990.

- серія корекційних вправ, спрямованих на подолання тривожності, пов'язаної із почуттям невпевненості у собі;

- серія вправ, спрямованих на розвиток емпатії.
- На заняттях *діяльнісного блоку* виконувались вправи та розігрувались і аналізувались ситуації:
- серія вправ, спрямованих на формування толерантності у спілкуванні;
 - серія вправ та ситуацій, орієнтованих на формування демократичного стилю спілкування;
 - серія вправ, спрямованих на формування діалогічної спрямованості у спілкуванні;
 - серія вправ, спрямованих на корекцію маніпулятивних особливостей у спілкуванні;
 - серія занять, спрямована на формування стратегій поведінки, які відображають демократичні цінності.

Після завершення формуючого експерименту нами було проведено контрольне дослідження рівня розвитку авторитарної спрямованості особистості студентів, яке підтвердило ефективність корекційно-розвивальної програми. Встановлено, що рівень розвитку показників когнітивної та емоційної складових авторитарної спрямованості зменшився на статистично значущому рівні у студентів експериментальної групи у порівнянні із студентами контрольної групи ($p < 0,01$). Рівень розвитку показників поведінкового компоненту авторитарної спрямованості особистості студентів зменшився на статистично значущому рівні ($p < 0,001$).

Таким чином, можна зробити **висновок**, що корекційно-розвивальна програма, спрямована на корекцію авторитарної спрямованості особистості, є ефективною та може використовуватися у подальших дослідженнях корекції авторитарності особистості.

9. Меркель Р.В. Взаимосвязь авторитарности с регулятивными и коммуникативными свойствами личности: дисс. ... канд. психол. н.: 19.00.01 / Р.В. Меркель. – Казань, 2011. – 130 с.

10. Нурлигаянова О.Б. Психологическое содержание педагогической толерантности как профессионально важного качества учителя: дисс. ... канд. психол. н. 19.00.07. / Нурлигаянова О.Б. – Ярославль: ЯГПУ, 2006. – 148 с.

11. Риман Ф. Основные формы страха: исследование в области глубинной психологии / Риман Ф. Перевод с нем. Э. Л. Гушанского. – М.: Издательский центр "Академия", 2005. – 255 с.

12. Стрелкова Л. П. Психологические особенности развития эмпатии у дошкольников: Автореф. канд. дис. / Стрелкова Л. П. М., 1987. – 19 с.

13. Тюпа В.И. Коммуникативные стратегии культуры и гуманитарные технологии / В.И. Тюпа // Научно-методические материалы. Коллектив авторов. Российский Государственный педагогический университет имени А. И. Герцена. — СПб.: 2007.

14. Adorno T.W., The Authoritarian Personality /

Adorno T.W., Frenkel — Brunswik E, Levinson D.J., Sanford R.N. - N.Y., 1950.

15. *Feldman S.* Enforcing social conformity: A theory of authoritarianism / Feldman S. // *Political Psychology*. – 2003. – Vol. 24, 1. – P. 41-74.

16. *Goldstein A. P.* Empathy: development, training, consequences / Goldstein A. P., Michaels G. Y. - New Jersey-London, 1985. – 241 p.

17. *Gordon T.* Parent Effectiveness Training: The Proven Program for Raising Responsible Children / Gordon, T. - New York: Three Rivers Press, 2000. – 258 p.

18. *Patterson J.* Anonymity, occupation and conservatism / J. Patterson, G. Wilson, *The Journal of Social Psychology*, 1969, vol. 78.],

19. *Rokeach M.* The open and closed mind / M. Rokeach. - N.-Y., 1960

Подано до редакції 22.10.12
